

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.4>

РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Білоус Т.Й.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету*

Білоус Т.Й. Регулювання спадкових відносин в Україні та країнах ЄС.

У даній статті досліджено регулювання спадкових відносин в Україні та країнах ЄС. Досліджено нормативну базу, яку складають відносини спадкування в Україні та країнах Європейського Союзу. Встановлено, що спадкування як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Досліджено, що заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Це односторонній правочин, а саме дія, яка спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків після відкриття спадщини. Зроблено провий аналіз складання заповіту та досліджено встановлення його недійсності. Заповіт має відповідати вимогам, що пред'являються до правочинів та зазначені у ст. 203 ЦК, зокрема щодо форми, змісту, суб'єктного складу тощо. Заповіт може визнаватися недійсним внаслідок дефектів суб'єктного складу (укладення правочину особою, що немає необхідного обсягу дієздатності), дефектів волі (невідповідності волі волевиявленню), недоліків форми, дефектів (незаконності або аморальності) змісту або порядку укладення правочину. Недійсність заповіту вказує на ненастання правових наслідків крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Недійсність заповіту *повністю*, передусім, обумовлює у спадкоємця, позбавленого цим заповітом права на спадкування, виникнення права на спадкування за законом на загальних підставах. Досліджено, що у Німеччині, Польщі, Франції дозволяється укладати ологографічний та надзвичайний заповіт. Ологографічний (власноручний) заповіт – це заповіт, повністю написаний заповідачем та ним підписаний. Надзвичайний заповіт – заповіт у надзвичайних умовах) і допускається його вчинення в усній формі у присутності трьох та більше свідків. Привілейований заповіт – заповіт військовослужбовця; заповіт під час епідемії; заповіт, вчинений в момент знаходження на острові або заморських департаментах, де немає нотаріусів; заповіт, вчинений в момент знаходження у відкритому морі; заповіт, вчинений громадянином в момент знаходження за кордоном. У Латвійській Республіці дозволено вчинення заповіту, коли у якості одного спільного акту двоє або більше осіб призначають себе спадкоємцями стосовно один одного (так званий взаємний заповіт). Досліджено досвід країн ЄС у сфері спадкового прав і чи може воно різко вплинути на законодавство України.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, заповіт, недійсність заповіту.

Bilous T.Y. Regulation of inheritance relations in Ukraine and the EU countries.

This article examines the regulation of inheritance relations in Ukraine and the EU countries. The regulatory framework that constitutes inheritance relations in Ukraine and the European Union countries is examined. It is established that inheritance is the transfer of rights and obligations (inheritance) from a deceased individual (testator) to other individuals (heirs). It is investigated that a will is a personal disposition of an individual in the event of his or her death. This is a unilateral transaction, namely an action aimed at acquiring, changing or terminating civil rights and obligations after the opening of the inheritance. A legal analysis of the drawing up of a will is made and the establishment of its invalidity is investigated. The will must meet the requirements for transactions specified in Art. 203 of the Civil Code, in particular regarding form, content, subject composition, etc. A will may be declared invalid due to defects in the subject composition (conclusion of a transaction by a person who does not have the necessary capacity), defects of will (inconsistency of will with the expression of will), defects of

form, defects (illegality or immorality) of the content or procedure for concluding a transaction. The invalidity of a will indicates the non-occurrence of legal consequences other than those associated with its invalidity. The invalidity of a will completely, first of all, causes the heir, deprived of the right to inheritance by this will, to have the right to inheritance under the law on general grounds. It has been studied that in Germany, Poland, and France it is allowed to conclude an allographical and extraordinary will. An allographical (handwritten) will is a will completely written by the testator and signed by him. An extraordinary will is a will in extraordinary circumstances) and it is allowed to be made orally in the presence of three or more witnesses. Privileged will – a will of a serviceman; a will during an epidemic; a will made while on an island or overseas departments where there are no notaries; a will made while on the high seas; a will made by a citizen while abroad. In the Republic of Latvia, a will is permitted when, as a single joint act, two or more persons appoint themselves as heirs in relation to each other (the so-called mutual will). The experience of EU countries in the field of inheritance rights is studied and whether it can have a significant impact on the legislation of Ukraine.

Key words: inheritance law, inheritance, will, invalidity of a will.

Постановка проблеми. Євроінтеграція України та зміни у європейському законодавстві призвели до потреби врегулювання та вдосконалення законодавства України на міжнародно-правовій арені. У тому числі це стосується і регулювання спадкових відносин.

Спадкові відносини існують у всіх сучасних правових системах саме тому, дані правовідносини є важливими адже, забезпечують законні інтереси як цілого суспільства так і його окремих осіб. У сучасних умовах через спадкування майно спадкодавця, його майнові права та обов'язки, деякі особисті немайнові права стають незмінним надбанням спадкоємців, зберігаючи тим самим нерозривний зв'язок між поколіннями людей і зміцнюючи приватну власність учасників цивільних правовідносин. Таким чином спадкові відносини безпосередньо впливають на стабілізацію і розвитку цивільного обороту. Адже майже кожна людина може стати спадкоємцем (отримуючи майно за заповітом або отримуючи майно, яке перейшло до неї за законом) або спадкодавцем, спадкове право, безперечно, має величезне значення. А зміна місця проживання людей з одного місця в інше та розширення різного роду зв'язків між державами впливає на виникнення різних видів правовідносин.

Мета дослідження – аналіз діючого національного законодавства у сфері спадкових відносин; їх дослідження у країнах Європейського Союзу.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання спадкового права досліджувалися такими науковцями як Л.К. Буркацький, Ю.О. Заїка, І.В. Жилінкова, В.П. Кучер, О.І. Нелін, О.П. Печений, З.В. Ромовська, О.В. Ракул, Є.О. Рябоконт, І.В. Спасібо-Фатєєва, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса та інші. Але, незважаючи на досягнуті результати у вирішенні практичних та теоретичних питань, пов'язаних зі спадкуванням, значний масив проблем залишається малодослідженим та не достатньо вивченим, у зв'язку з чим потребує подальшої наукової уваги. Це, зокрема, стосується відносин спадкування за заповітом та дотримання вимог щодо його складення.

Виклад основного матеріалу. Взагалі, після смерті людина остаточно переходить в інший стан буття – людини не стає фізично, проте, велика кількість її цивільних прав та обов'язків, переходять до інших осіб – її спадкоємців. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб, які успадковують (спадкоємців) називається спадкуванням [1, с. 496]. Згідно статті 1216 ЦК України, спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Сукупність правових норм, які регулюють умови і порядок спадкування, становить підгалузь цивільного законодавства, яка іменується «спадковим правом» або «правом спадкування».

М. Михайлів досліджує, що перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців у порядку універсального правонаступництва здійснюється за такими способами: спадкування за заповітом, спадкування за законом або спадкування як за законом, так і за заповітом. За кожним із способів спадкування здійснюється після відкриття спадщини за наявності необхідної сукупності юридичних фактів. Для прикладу, спадкування за заповітом може бути тільки при наявності складеного заповіту з дотриманням форми і порядку, встановлених законодавством, та прийняття спадщини спадкоємцями [2, с. 23].

Згідно статті 1233 Цивільного кодексу України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Це односторонній правочин, а саме дія, яка спрямована на набуття,

зміну або припинення цивільних прав та обов'язків після відкриття спадщини. Заповіт відповідає вимогам, що ставляться до правочинів та зазначаються у ст. 203 ЦК, а саме щодо форми, змісту, суб'єктного складу тощо. Як і всі правочини, недійсним може визнаватись і заповіт через недоліки:

– суб'єктного складу, а саме укладення правочину особою, що немає необхідного обсягу дієздатності,

– волі – невідповідності волі волевиявленню,

– недоліків форми,

– дефектів, а саме незаконності або аморальності змісту або порядку укладення правочину.

Внаслідок недійсності заповіту не настають правові наслідки за виключенням тих, що пов'язані з його недійсністю [3].

Недійсність заповіту рівноцінна по правових наслідках відсутності заповіту. Інакшими словами, при недійсності заповіту не настають ті правові наслідки, на які він був спрямований. У ст. 1257 ЦК України, різниця між правовими наслідками встановлюється залежно від того, наскільки недійсність вражає заповіт, а саме повністю або ж стосується тільки окремих розпоряджень.

Внаслідок недійсності заповіту спадкоємець повністю позбавлений заповітом права на спадкування, виникнення права на спадкування за законом на загальних підставах на підставі ч. 4 ст. 1257 ЦК України. Проте цим не вичерпуються правові наслідки недійсності всього заповіту. Більше того, слід підкреслити, що, очевидно, в ч. 4 ст. 1257 ЦК України закріплено не повне регулювання правових наслідків недійсності заповіту. Згідно судової практики встановлення таких наслідків необхідно здійснювати з урахуванням як абз. 1 ч. 1 ст. 216 ЦК України, так і окремих норм Книги Шостої ЦК України [4].

Отож, вдосконалення потребує права регламентація недійсності заповіту, адже ст. 1257 ЦКУ, яка присвячена окресленим питанням, містить лише окремі підстави його недійсності та не відповідає положенням загальної частини цивільного законодавства (ст. 203 ЦК), які визначають загальні вимоги чинності правочинів. Тому ст. 1257 ЦК «Недійсність заповіту», потребує деталізації та чіткої визначеності підстав недійсності заповіту.

Розглядаючи умови дійсності заповіту науковці відзначають, що заповіт має відповідати загальним правилам дійсності правочину, а саме: зміст заповіту не може суперечити положенням ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; заповіт може скласти фізична особа з повною цивільною дієздатністю; заповіт складається особисто заповідачем; волевиявлення заповідача повинно бути вільним і відповідати його внутрішній волі; заповіт вчиняється в письмовій формі, посвідчується нотаріусом або іншими посадовими чи службовими особами, вичерпний перелік яких наведений у ст. 1251, 1252 ЦК [5, с. 33-34].

Аналіз цивільного законодавства дає підстави вважати, що усі підстави недійсності заповіту можна поділити на загальні (стосуються недійсності будь-яких правочинів відповідно до § 2 глави 16 ЦК) і спеціальні (підстави недійсності виключно заповітів відповідно до вимог ст. 1257 ЦК). Слід звернути увагу, що такий поділ підстав недійсності заповіту є доволі умовним [6].

Цивільне законодавство визначає особливості недійсних заповітів, які відповідно до ст. 1257 ЦК можуть бути нікчемними та оспорюваними. Такий поділ недійсних заповітів відповідає поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, що передбачено у ст. 215 ЦК. Однією з ознак, яка відрізняє оспорюваний правочин (заповіт) від нікчемного є презумпція його дійсності, що діє з моменту вчинення такого правочину (заповіту). Не будучи оспореним в суді, оспорюваний заповіт залишається дійсним і спричиняє правові наслідки, притаманні заповіту [8].

У багатьох інших країнах спадкові відносини регулюються цивільними кодексами. Наприклад, норми, що регулюють спадкові відносини, знаходять своє відображення у цивільних кодексах. Для прикладу, у Німеччині це німецьке цивільне укладення 1896 року, яке містить книгу V «Спадкове право»; у Франції Цивільний кодекс 1804 року до якого входять положення, які стосуються спадкування, а саме у книзі III «Про різні способи набуття права власності» (Титул I «Про спадкування» та Титул II «Про дарування між живими та про заповіти»). Також, окрім титулів, кодексів та статутів відносини спадкування регулюються й спеціально прийнятими окремими законами, як наприклад в Іспанії. У результаті рецепції римського права спадкове право, найбільше в континентальній Європі, характеризується багатьма спільними рисами. Відрізняється від такої системи, система спадкування в країнах англо-американської правової сім'ї, що насамперед, пов'язано з провідною роллю судового прецеденту в цих державах [7].

Щодо заповіту, то основна відмінність від законодавства України, яке передбачає укладання заповіту виключно у письмовій формі з наступним нотаріальним засвідченням, є змога укласти ологографічний та надзвичайний заповіти, що передбачено законодавством певних держав. У Німеччині, Польщі, Франції та деяких інших державах можна скласти ологографічний (власноручний) заповіт, який являє собою заповіт, який повністю написаний заповідачем та ним підписаний. Надзвичайний заповіту (заповіт у надзвичайних умовах), у Польщі можливо скласти в усній формі у присутності трьох та більше свідків. В Іспанії є така ж можливість проте, там умова, що такий заповіт можливий лише під час бойових дій («в умовах невідвортної небезпеки»). Привілейовані заповіти укладають за законодавством Франції. До таких заповітів відносять: заповіт військовослужбовця; заповіт під час епідемії; заповіт, вчинений в момент знаходження на острові або заморських департаментах, тобто у місцях, де немає нотаріусів; заповіт, складений в момент знаходження у відкритому морі; заповіт, вчинений французами в момент знаходження за кордоном [7].

Різносторонньою є можливість укладання одного заповіту кількома особами, такого собі спільного заповіту. В Україні, Австрії та Німеччині діє така норма, як заповіт подружжя. Але у інших державах можливе складання спільного заповіту, тобто акту двох або більше осіб незалежно від наявності подружнього або родинного зв'язку. Для прикладу, законодавство Швеції та Данії дозволяє спільний заповіт, який може бути вчинений й іншими особами, що перебувають у близьких стосунках. [8, 7]. Цивільний закон Латвійської Республіки дозволяє вчинення заповіту, коли у якості одного спільного акту двоє чи більше осіб призначають себе спадкоємцями щодо один одного – взаємний заповіт). Також, у разі, якщо один зі спадкодавців відміння взаємний заповіт або його заповідальне розпорядження з якихось причин втрачає чинність, це не впливає на дійсність розпорядження інших заповідачів [7]. Водночас законодавство Болгарії, Нідерландів, Польщі, Франції забороняє складання спільного заповіту [7].

Якщо беремо недійсність заповіту, то відповідно до ст. 5.16 Цивільного кодексу Литовської Республіки (Книга п'ята «Спадкове право») недійсним є заповіт укладений недієздатною в цій галузі особою; вчинений особою з обмеженими можливостями; зміст якого є незаконним або незрозумілим. Заповіт може бути визнаний недійсним з інших підстав визнання правочинів недійсними [9, 7].

Окремі країни ЄС не розмежовують недійсні заповіти. Наприклад, недоліки заповітів у Латвії мають наслідок їх оспорення в суді. Відповідно до ст. 786 Цивільного закону Латвії заінтересовані особи можуть вимагати визнання заповіту недійсним повністю або в окремих частинах у випадках: 1) якщо спадкоємець не зміг скласти заповіт; 2) якщо при складанні заповіту не дотримано встановленої форми; 3) коли складання заповіту було досягнуто шляхом тиску чи обману або коли сталася помилка [10].

У Швеції недоліки заповітів мають наслідок їх автоматичну недійсність. Відповідно до гл. 13 Спадкового кодексу Швеції заповіт є недійсним, якщо його було складено під впливом психічного розладу. Якщо спадкодавця примусили скласти заповіт або схилили його до цього через зловживання його нерозумінням, слабкістю волі чи залежним становищем, заповіт є недійсним [6].

Висновки. Отже, на підставі наведеного можемо дійти висновку про те, що питання складання заповітів та їх недійсність потребує удосконалення. Законодавцю необхідно чіткіше визначити склад нікчемних заповітів адже це може привести до різного їх тлумачення у суді. Країни ЄС теж не досягли, на нашу думку, високого рівня у сфері спадкових відносин. Проте необхідною передумовою забезпечення спадкових прав громадян є розширення обізнаності стосовно законодавства окремих країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: *відруч.* К.: Атіка, 2012. 530 с.
2. Михайлів М. Спадкування за заповітом в умовах ре кодифікації цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 10. С. 22–26.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 05.05.2024).
4. Крат В.І. Правові наслідки недійсності заповіту: окремі ремарки в контексті судової практики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1108858>.

5. Спадкове право: навч. посібник / За ред. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. – 164 с.
6. Кучер В.О. Спадкові відносини за законодавством України та країн ЄС: окремі питання правозастосовчої практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 121–125.
7. Ракул О.В. Спадкове право України та європейських країн: деякі основні відмінності. URL: <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/>.
8. Німецьке цивільне укладення 1896 р https://stud.com.ua/71386/pravo/nimetske_tsivilne_ukladennya.
9. Latvijas Civilkodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/90222-civillikums-otra-dala-mantojumatiesibas>.
10. Sveriges ärvdabalken. URL: <https://lagen.nu/1958:637#K13>.